

УДК 323.1:1:316.3

М.Ю.МАКСИМЕНЮК (асистент кафедри менеджменту організацій)
Запорізька державна інженерна академія, Запоріжжя
E-mail: marina.maximenuk@gmail.com

**ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ ЯК
РУШІЙНА СИЛА РОЗВИТКУ ПОЛІЕТНІЧНОГО СОЦІУМУ**

Розкриваються напрями розвитку етнонаціональних та регіональних відносин як рушійної сили поліетнічного соціуму, показується взаємозалежність і взаємодія етнонаціональних та міжрегіональних відносин, які накладають відбиток на загальні політичні процеси, зокрема виборчі процеси; розкривається приклади дисбалансу між центром і регіонами, який за роки незалежності України зайняв досить міцне місце в системі стосунків між ними; з'ясовується зміст, характер та дієвість етнонаціональних й регіональних відносин, які значною мірою залежать від умов формування поліетнічного соціуму.

***Ключові слова:** етнонаціональні відносини, регіональні відносини, рушійна сила, поліетнічний соціум, центр і регіони, суспільство та електорат, виборчі процеси, міжетнічна або внутрішньоетнічна консолідація*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями

Академік О.П. Окладников свого часу стверджував, що ізоляції окремих груп населення не спостерігалось не лише в регіонах, сприятливих для взаємних контактів, як, наприклад, в Європі, але і в інших районах, далеких від сучасної цивілізації. Узагальнивши численні археологічні дані, він зробив висновок про існування на завершальному етапі палеоліту широкої інтеграції етнічних культур : "Світ спрадавна був тісний. З самого початку історії племена і народи стикалися один з одним, взаємодіяли, обмінюючись культурними цінностями, вносячи при цьому щось власне, самотутнє в єдиний культурно-історичний процес, в економічне і політичне життя людства" [1, с.5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на яку спирається автор

Отже, автор представляв розвиток суспільства як взаємодію етносів, як певні відносини між ними. Саме таке уявлення про поліетнічний соціум є, на наш погляд, засадничим для аналізу рушійних сил його розвитку. Але чи доречно розглядати етнонаціональні відносини поза територіями, в межах яких вони формуються й протікають? Зауважимо, що одна з останніх робіт Ю. В. Бромлея, написана разом з Р. Г. Подольним, з характерною назвою "Людство - це народи" [2, 101с.], підкреслює, що процеси різного рівня й масштабу, які разом становлять глобальний етносоціальний процес, можуть бути емпірично виділені, відповідно, за допомогою їх локалізації, тобто прив'язки до ландшафтів. Тому останнім часом науковці й політики, характеризуючи проблеми глобалізації, поліетнічності, все частіше підіймають питання етнорегіональних процесів, специфічних відносин в

окремих регіонах певної країни або частини світу. Такий підхід, на нашу думку, дозволяє зафіксувати цілісність локального міжетнічного співтовариства, його розвиток у взаємодії конкретних етнічних груп та відносин між ними.

Мета статті – сформулювати теоретичні підстави етнонаціональних та міжрегіональних відносин, що мають велике значення для розвитку сучасного поліетнічного соціуму.

Дана мета реалізується в наступних задачах:

- розкрити взаємозалежність і взаємодію етнонаціональних та міжрегіональних відносин, які накладають відбиток на загальні політичні процеси, фокусуючись у партійному протистоянні особливо в період виборчих кампаній;

- дати визначення етнонаціональних та регіональних відносин в контексті дії влади по відношенню до громадян певної держави через закони;

- показати на прикладах конкретних емпіричних досліджень, що саме загальнонаціональні проблеми люди пов'язували з кожними наступними виборами;

- розкрити дисбаланс між центром і регіонами, який за роки незалежності України зайняв досить міцне місце в системі стосунків між ними;

- з'ясувати зміст, характер та дієвість етнонаціональних й регіональних відносин, які значною мірою залежать від умов формування поліетнічного соціуму.

Обговорення проблеми

Отже, першою тезою, яку ми висуваємо як аксіому, розглядаючи рушійні сили розвитку поліетнічного соціуму, є теза про взаємозалежність і взаємодію етнонаціональних та міжрегіональних відносин. Враховуючи цю взаємозалежність, яка особливо наочно простежується на політичному полі країни, яка представляє собою поліетнічне утворення, доцільно, на нашу думку, саме у цьому сегменті дискурсу для характеристики процесів, стосунків та відносин вживати термін «етнорегіональний». Ми наголошуємо на тому, що етнонаціональні та регіональні відносини накладають відбиток на загальні політичні процеси, фокусуючись у партійному протистоянні особливо в період виборчих кампаній. Це відповідає й надалі розвиває тезу про фізичний, соціальний і політичний простір, яку під різним кутом висували П. Сорокін [3, 544с.] та П. Бурдьє, який показав обмеженість існуючих поглядів на політичне поле [4, С.80-84]. Якщо, наприклад, розглядати природу мотивації політичної та електоральної поведінки на проміжному рівні «Суспільство ↔ електорат», то до дискусійних питань визначення стержнів мотивації участі електорату в голосуванні і мотивації його електорального вибору належать чинники, які знаходяться у площині «загальнонаціональне ↔ регіональне». Досвід проведення виборів загальнонаціонального і регіонального рівня, накопичений в Україні за роки незалежності, дає підставу стверджувати, що, не дивлячись на твердження

ряду політиків про завершення національної самоідентифікації населення України, про становлення національної ідеї, яка об'єднує народ країни, про завершення даного процесу в політичній і, зокрема, в електоральній сфері говорити ще, мабуть, рано.

Доречно, у зв'язку з цим, привести два методологічні положення. Так, Е. Геллнер підкреслював: «1. Дві людини належать до однієї нації, якщо, і лише якщо, їх об'єднує одна культура, яка, у свою чергу, розуміється як система ідей, умовних позначень, зв'язків, способів поведінки і спілкування. 2. Дві людини належать до однієї нації, якщо, і лише якщо, вони визнають приналежність один одного до цієї нації» [5, с.124.]. Отже, на думку автора, самовизначення особи в площині розуміння національної ідеї і національних інтересів можливе, перш за все, за умови існування специфічної, лише для цього етносу характерної культури, і за умови визнання безумовної приналежності кожної конкретної людини, громадянина даної країни до конкретної нації, яка з даною країною ідентифікується. Розвиваючи цю думку, М.О. Шульга [6,199с.] відзначав, що, по-перше, етнос діє на людину не шляхом прямого примусу, не шляхом відвертої агітації, а в процесі етнізації індивіда, коли він несвідомо засвоює ціннісні орієнтації, норми, установки, цілі, еталони і способи оцінювання, шаблони поведінки даної етнічної культури. По-друге, слід погодитись з дослідником у тому, що найпрямолінійніший і найжиттєвіший спосіб визначення етнонаціональних та регіональних відносин – це дія влади по відношенню до громадян певної держави через закони. На недавньому досвіді виборів 2012 року ми побачили, як використовували питання прийняття закону про мови протилежні політичні сили на різних етнорегіональних полях. І по-третє, це дія на людину через ідеологію, яка виробляється політичними рухами і партіями, яка поширюється засобами масової інформації, органами освіти. Прикладів тут також багато: голодомор – це геноцид українського етносу чи соціоцид селянства; депортація кримських татар – це «відплата» за позицію, зайняту у Великій вітчизняній війні, або спроба знищити етнос як такий, тощо?

Отже, спираючись на ці положення, можна передбачити, що в умовах, коли Україна лише формується як самостійна держава з відповідними економічними, політичними, етнокультурними особливостями, говорити про те, що в процесі формування етнонаціональних та регіональних відносин сформувалася проста і відносно надійна модель «один народ – одна нація», типа американської, передчасно. А тим більше передчасно виключати з мапи політичних та електоральних преференцій взаємопов'язані етнічні та регіональні чинники й відносини, які складаються й реалізуються на рівні політичних та електоральних практик. Загальнонаціональні пріоритети, про примат яких в електоральних орієнтаціях населення низки розвинених країн пишуть багато дослідників електоральної поведінки та її мотивації (П'єр Бурдьє, Домінік Кола та інші), як представляється, в умовах транзитивного суспільства можуть розглядатися лише як бажана перспектива, хоч більшість українців хотіли б

Етнонаціональні та регіональні відносини як рушійна сила розвитку поліетнічного соціуму

побачити примат цих пріоритетів на власні очі.

Матеріали досліджень центру «Соціо», що проводилися напередодні виборчих кампаній 1994-2012 рр. в різних регіонах України, дають підстави для наступних тверджень: По-перше, усвідомлення сутності національної ідеї, національних інтересів у більшості електорату України, за винятком, мабуть, невеликої частині населення, знаходиться у стадії формування. Сама національна ідея по-різному розглядається не лише електоратом різних регіонів України, але і політиками, що представляють ці регіони. Варто пригадати метаморфозу з ідеєю федералізації України. Зрозуміло, що таке різночитання не може не породжувати конфлікту мотивації електоральних преференцій, зрештою, електоральної поведінки. По-друге, як правило, поняття «Національні інтереси» підміняється багатьма громадянами на рівні буденного мислення поняттями «регіональні інтереси», «місцеві інтереси», «мої особисті інтереси». Ми стикалися з фактами, коли поняття «Права і свободи особи в українському суспільстві» трактувалося респондентами, як «мої права і свободи», під «інтересами України» розумілися інтереси так званої «малої Батьківщини» і так далі. Отже, конфлікт загального й часткового у свідомості людей переростає у конфлікт їхньої політичної поведінки, яка переростає у конкретні дії під час електоральних кампаній. Так, ще в 1993 році, в колективній монографії «Політична культура населення України» Є.І. Головаха, аналізуючи симпатії електорату, говорив про яскраво виражену регіональну специфіку його політичних переконань [7, с.60-61]. По-третє, на жаль, в відповідних галузях суспільствознавства недостатньо розроблені механізми тестування місця національних інтересів в ієрархії політичних і електоральних переваг громадян України. В результаті в пресі, яка, до речі, охоче публікує різного роду соціологічні дані, з'являються статті, матеріали яких, скоріше, заплутують обивателя в розумінні змісту поняття «Національні інтереси». По-четверте, відмічені вище девіації поняттєвого характеру призвели до регіонально-орієнтованого голосування, коли проблеми регіонального характеру видавалися самими виборцями за проблеми загальнонаціональні, на підставі чого і вибиралися партії і блоки, які позиціонували себе відповідним чином.

Ця наша друга теза ілюструється матеріалами досліджень, з яких виходить, що саме загальнонаціональні проблеми люди пов'язували з кожними наступними виборами. Проте, на перевірку ця декларована пріоритетність загальнонаціональних інтересів залишається декларацією, бо, оцінюючи перспективність програмних положень партій і блоків, респонденти дослідження підсвідомо відходили від загальнонаціональних пріоритетів, підміняючи їх суто особистими, «вітальними» інтересами і потребами, які переростали у мотиви голосування. Навіть з питань оцінки «Помаранчевої революції», яка, як відомо, мала своїм гаслом національне відродження, порівняльний аналіз матеріалів досліджень засвідчував, що оцінки за багатьма позиціями не збігалися вже у 2005 році. Так, оцінка важливості послідовного втілення у життя ідеалів і цілей «Помаранчевої революції» респондентами з Галичини набирала у Галичині 29 відсотків

Максименюк М.Ю., 2013

відповідей, у областях Західної України, відповідно, 19,2 відсотки, у той час, як на Донбасі цю позицію відзначили лише 4,3% респондентів дослідження, а в Криму – взагалі 3,7% [8, 105с.].

Як представляється, вносить свій внесок до «етнорегіонального» крену електоральних орієнтацій й відомий дисбаланс між центром і регіонами, який за роки незалежності України зайняв досить міцне місце в системі стосунків між ними. «Центр не бачить етносів та регіонів і не буде відносини з ними. А останні не бачать ясних економічних і політичних перспектив. – писала ще в 2001 році О. Золотарьова. - Це ставить регіональні еліти перед вибором: або самим пробиватися до влади, або орієнтуватися не на Київ, а на інших, зовнішні центри впливу. Тому збереження цілісності України, - резюмує автор, - вимагає формування цілісної регіональної політики» [9, с.6]. Ця закономірність приблизно у той же час була відмічена українськими дослідниками. У зв'язку з останнім твердженням цікавий висновок роблять Ю. Привалів і Ю. Сапелкін. На підставі аналізу думок респондентів областей Західного, Центрального і Східного регіонів ними виявлені наступні стереотипи ставлення представників провінцій до «особливостей» життя киян:

1. Оскільки органи центральної влади розміщені в Києві, то столиці та її жителям приділяється значно більше уваги, чим регіонам та їх жителям.

2. Як раніше в Москві, так сьогодні саме в Києві зосереджені усі основні фінансові потоки, частина яких осідає в кишенях киян.

3. Саме у Києві зареєстрована найбільша кількість приватних фірм і підприємств. В силу цього міська казна за рахунок податків наповнюється набагато швидше, ніж в регіонах. Це дає можливість розвивати соціальну інфраструктуру Києва, вчасно платити бюджетникам, допомагати соціально незахищеним категоріям громадян.

4. Можливість (а нині і реальність) виникнення і проведення різних акцій протесту в Києві змушує владу гнучко реагувати на проблеми населення, по можливості згладжуючи їх за допомогою різних соціально-економічних поблажок і пільг. Такої можливості регіони не мають [10, с.189-190]. Працюючи над матеріалами архівів центру «Соціо», який здійснював у 2002-2010 рр. в Запорізькій, Дніпропетровській, Херсонській і Миколаївській областях дослідження з комплексу проблем: «Влада і суспільство», дисертант звернула увагу на те, що своєрідним лакмусовим папером ставлення населення до проблем свого регіону є оцінка ситуації в своєму регіоні в порівнянні з іншими, що, власне, й визначає характер етнонаціональних й регіональних відносин. Як підтвердження доцільно привести дані досліджень, проведених по репрезентативній вибірці в Запорізькій області.

Характеризуючи отримані результати, необхідно розподілити думки респондентів на три блоки. Перший, найбільш активний блок громадян, який і репрезентує етнонаціональний та регіональний політичний авангард, становить приблизно п'яту частину населення Східних та Південних регіонів нашої країни, зростаючи до 35-40% на її Заході.

Етнонаціональні та регіональні відносини як рушійна сила розвитку поліетнічного соціуму

Таблиця 1

Судження респондентів дослідження	Відсоток відповідей
Ситуація в регіоні краще чим в країні в цілому й у багатьох інших регіонах	9,4
Ситуація така ж як і в інших регіонах, і в країні в цілому	34,3
Ситуація в регіоні гірше чим в інших регіонах і по країні в цілому	20,8
Не беруся оцінювати ситуацію, не знаю	35,5

Інший блок громадян можна представити у вигляді своєрідного соціального болота, яке або не піднімається до оцінки соціально-економічної і соціально-політичної ситуації в країні і регіонах, або взагалі уникає відповіді на це питання. Зрозуміло, що реакція цієї частини виборців може бути спрямована, в першу чергу, на яскраві слогани, відносно примітивні і досить радикальні гасла, а також, що представляється важливим, на адресні заходи, близькі і видимі неозброєним поглядом цілі. Й, нарешті, відносно невеликий блок «оптимістів», які вважають, що ситуація в їхньому регіоні є найкращою. Ці люди, як правило, є прихильниками влади – центральної й місцевої і етнонаціональні та регіональні проблеми їх не обходять.

Слід констатувати, що з початку 2000-х років почався активний процес етнорегіоналізації політичних прераференцій населення й, відповідно, його голосування, який набув свого апогею у 2010-2012 роках, як на Президентських виборах так і на виборах до вищого законодавчого органу влади. Тобто можна сказати, з великою долею впевненості, що до проміжних чинників, які зумовлюють характер взаємодії етносів та регіонів України, можна віднести невирішеність на загальноукраїнському рівні питання розуміння відносин центру і регіонів, загальнонаціональних і регіональних інтересів. Третя наша теза полягає у тому, що формування поліетнічного соціуму сучасної України відбувалося за умов реалізації штучно спотвореної національної політики часів Радянського Союзу, яка була особливо показовою у сталінські часи. Насильницькі переселення народів як у межах усєї країни, так і у межах українських регіонів, розпочаті у ті часи, продовжилися у вигляді масштабних кампаній освоєння цілини, розробки родовищ вуглеводневої сировини у Сибіру, будівництва БАМу тощо.

Зрозуміло, що причиною тут була необхідність у створенні робочих місць, але масовий характер таких кампаній часто призводив до подальшої дестабілізації поліетнічного соціуму майже кожної з країн-республік СРСР й не в останню чергу – України. Взагалі, як справедливо підкреслювали Ю.В. Арутюнян та його колеги [11, 271с.] серед історичних чинників, що впливають на міжетнічні стосунки, безумовне важливе значення мають три класи явищ. Перший - це сам хід історичних подій, в результаті яких склалися стосунки народів; другий - історичні події, які стають якимсь символом в ході стосунків, що нині розвиваються; і третій - особливості

історико-соціального розвитку народу, який вступає у відносини з іншими народами. На території СРСР, як справедливо зауважували згадані вище дослідники, спостерігалися наслідки стосунків різного типу. Так, у Радянському Союзі декларувалося «добровільне» приєднання, хоч насправді його не було. Навпаки, Російську Імперію називали «в'язницею народів, хоч у низці видань акцентувалася її цивілізаторська роль відносно «відсталих народів Півночі» і т.і.

Таким чином, слід погодитись із висновком Ю.В. Арутюняна [12] у тому, що напрям стосунків, обумовлених історією, геополітичним положенням, складався по-різному, унаслідок чого і самі стосунки мали різний характер й по-різному відбивалися у пам'яті народу. І дуже часто різні народи оцінюють одні й ті ж події по-різному. Типовий приклад - оцінка сталінських депортацій. Для кримських татар, наприклад, це - акт незаконних репресій, а для чималого числа росіян, що особливо воювали в роки Великої Вітчизняної війни, - кара за зради, зрада, акція, що забезпечила безпеку в регіоні. То ж і відносно чеченців. Інший історичний чинник, на який звертають нашу увагу автори, вагомість досліджень яких не варто піддавати сумнівам, це висновок, згідно з яким, аналізуючи характер відносин між етносами та регіонами в умовах поліетнічного соціуму слід брати до уваги соціально-економічний розвиток цих етносів та регіонів, що програмується минулим. На території Радянського Союзу, взаємодіяли народи, які можна віднести до так званих розвинених, індустріальних, урбанізованих і до тих, яких називають такими, що розвиваються, слабо урбанізованими. Одні народи усвідомлюють себе як розвинені, самодостатні, інші – як такі, що потребують підтримки. Цей вертикальний зріз рівня соціально-економічного розвитку доводиться розглядувати як історичний, маючи на увазі, що часто в історії він співвідноситься з тією або іншою формою державності у минулому або сьогоденні. Це породжувало процес «випереджаючого розвитку» відсталих регіонів, який культивувався за часів 60-х – 80-х років.

Цей процес пізніше співпав з активними міграційними процесами, пов'язаними з розпадом СРСР. Так, до Криму почали репатріюватись кримські татари, до низки областей України, переважно північних та західних – ті наші співвітчизники, які працювали у Казахстані, Сибіру та інших регіонах, характерною рисою яких була територіальна відірваність від етносу. У штучно створених містах та селах цілих земель, багатьох сибірських міст не було та й не могло бути корінного етносу, тобто пріоритетної національності. З цієї причини представники різних національностей, з одного боку, відчували себе рівними в умовах, що склалися, що позитивно впливало на характер міжетнічних стосунків. Але одночасно ті ж процеси викликали неоднозначність у формуванні етнорегіональних відносин на конкретних територіях. Так, в умовах міст Крайньої Півночі, де за вахтовим методом та за довгостроковими умовами працювало немало українців, представники різних етносів мешкали далеко від своєї національної батьківщини, що утрудняло збереження культурних

Етнонаціональні та регіональні відносини як рушійна сила розвитку поліетнічного соціуму

традицій і звичаїв. В деяких випадках відбувалося поступове змішення зі звичаями та традиціями інших національностей. Тому міжетнічні стосунки на особовому рівні склалися доброзичливі, або нейтральні, проте, особливо у період розпаду СРСР мали місце випадки прояву, за виразом Ю.В. Арутюняна «етнічної гіперідентичності». Ставлення представників слов'янських національностей до деяких діаспор (азербайджанської, таджицької, чеченської) та їх представників часто мало негативний характер, що виходило на рівень напружених відносин у повсякденних соціальних практиках

Але дещо стабілізує ситуацію ринково-економічна основа формування міжетнічних відносин. На підприємствах та у господарствах різної форми власності працювали й працюють сьогодні представники найрізноманітніших національностей. Це зумовлює характер міжетнічної взаємодії: незалежно від національної і релігійної приналежності, етнічних стереотипів і відношення до національної культури, традицій і звичаїв різних етносів, їх представники вимушені мирно співіснувати в умовах здійснення спільної трудової діяльності. Таким чином, слід констатувати, що зміст, характер та дієвість етнонаціональних й регіональних відносин значною мірою залежать від умов формування поліетнічного соціуму. Наступна наша теза полягає у тому, що рушійна сила міжетнічних та міжрегіональних відносин полягає у перенесенні характеру міжетнічних та міжрегіональних стосунків у систему інших – соціальних, виробничих, міжособових стосунків поліетнічного соціуму. Своєрідність соціальних стосунків полягає, в тому, що вони носять комплексний характер, оскільки особа і певні групи осіб виступають як носії, як суб'єкти усєї сукупності громадських відносин. Врешті-решт це формує створення об'єктивного чинника етно- або регіональних групових об'єднань, формування усередині таких об'єднань корпоративних зв'язків (діаспори, меншини, земляцтва). Стосунки між діаспорами, іншими етнічними та регіональними групами і їх представниками не мають загальних тенденцій і складаються по-різному.

У класичних своїх трактуваннях соціальність поліетнічного соціуму виступає у якості структури: 1) зовнішньої для індивідів, яка потребує їх адаптації та ідентичності; 2) яка протистоїть їм (як колективістське начало); 3) центрованої на пошук спільної дії індивідів (інтеракціонізм, теорія комунікативної дії, соціальна феноменологія). «Історія людства перетворюється у глобальну єдину історію; те, що відбувається в житті окремих країн, резонує людство у всіх його основних вимірах, стає інтегральним цілим, зберігаючи при цьому культурну різноманітність», - відмічає В.В.Мельник [13, с. 120]. Соціально-філософський дискурс розвитку поліетнічного соціуму пов'язаний з розвитком етнічних процесів, у результаті яких відбуваються зміни етнічної самосвідомості, процеси, що обумовлюють зміни характеристик етносу як цілого. Тобто мова йде про міжетнічні та міжрегіональні відносини, які, на думку С. Крисаченка [14, С.51-72], можуть носити характер: 1) міжетнічної або внутрішньоетнічної консолідації, які проявляються у злитті самостійних, але культурно- і мовно-

Максименюк М.Ю., 2013

споріднених народів у новий етнос, або у процесі стирання відмінностей між групами без зміни самосвідомості членів, яка може охоплювати етноси різних типів; 2) етнічної асиміляції, яка зазвичай є процесом «розчинення» самостійного етносу або його частини у середовищі іншого народу; 3) міжетнічної інтеграції, яка полягає у взаємодії усередині держави або певного великого регіону кількох етносів, які істотно різняться мовою і культурою, що зумовлюють появу в них спільних ознак; 4) етногенетичної фіксації, яка є продовженням процесів міжетнічної інтеграції, за якої новий соціум утворюється шляхом злиття неспоріднених народів; 5) етнічного поділу, до якого належать етнічна парціація і сепарація, за яких або відбувається поділ етносу на кілька новоутворених частин, або відбувається відокремлення певної частини народу від основної, що зумовлює перспективу утворення самостійного етносу. До речі, спеціалісти центру «Соціо» фіксували останню тенденцію на Галичині, де, не без впливу «Свободи», все частіше йде мова про те, що саме Галичина й є «справжньою Україною». Таким чином, аналізуючи етнічні процеси, що розгортаються у межах певного роду соціумах, слід врахувати тенденцію до відродження національних рухів, традицій, культури, механізмів функціонування українського соціуму.

Й, нарешті, п'ята теза, яку ми висуваємо у якості певної аксіоми, це твердження про те, що етнонаціональні та регіональні відносини виступають як одна з рушійних сил функціонування поліетнічного соціуму, оскільки є об'єктивним проявом соціальних практик – як інноваційних, так і повсякденних, тобто виступають як основа соціального механізму функціонування суспільства. Т.І. Заславська, аналізуючи соціетальні проблеми трансформації суспільства [15, 568с.], зазначала, що в основі зміни соціетальних характеристик суспільства лежить свого роду клубок процесів зміни масових взаємопереплетених соціальних практик. Ці процеси одночасно впливають на перетворення громадських інститутів, зміну соціальної структури і динаміку людського потенціалу. При цьому головним і безпосереднім чинником зміни повсякденних соціальних практик, що кінець кінцем веде до трансформації інститутів, служить активність не стільки еліти і верхнього шару, скільки середнього, базового і нижнього шарів, що становлять основну частину суспільства [16, там само, с.195]. Таким чином, ми можемо зробити декілька проміжних висновків, які, з одного боку, дають можливість констатувати беззаперечність факту впливу етнонаціональних та міжрегіональних відносин на розвиток поліетнічного соціуму.

По-перше, діапазон такого впливу залежить від змісту та характеру таких відносин, й може варіюватися від започаткування нових форм поліетнічного соціуму (тут прикладом може бути ЄС), до повного розпаду країн (Югославія). Другий проміжний висновок полягає у тому, що перш ніж стати рушійною силою розвитку чи занепаду певного поліетнічного соціуму, етнонаціональні та регіональні відносини повинні пройти шлях від окремих мотивів та умов, за яких ці мотиви формуються, до усталених

Етнонаціональні та регіональні відносини як рушійна сила розвитку поліетнічного соціуму

супер-етноцентричних або, навпаки космополітичних диспозицій, а вже на цій підставі – до певних різновидів соціальних практик, зокрема, політичних та електоральних. У чому ж проявляються соціальні практики, які відтворюють на діяльнісному рівні згадувані вище етнонаціональні та регіональні відносини? Спробуємо розібратися у цій проблемі докладніше, але спочатку зауважимо, що у цьому сегменті дослідження соціально-філософський дискурс, побудований виключно на абстракціях, вимагає операціоналізації предмету дослідження.

Цю операціоналізацію доцільно, на нашу думку, здійснювати, використовуючи методологічний апарат етносоціології. Адже репрезентація предмета в абстракціях - це «стрибок в розвитку науки, що знаменує виникнення цієї наукової дисципліни у власному значенні слова. Після становлення відповідно до пізнавальних завдань, що вирішуються в науковій діяльності, предмет послідовно проходить ряд фаз розвитку. Предметну природу матимуть ті наукові конструкти, які фіксують об'єктну основу цієї науки як ціле. Вони можуть робити це з більшою або меншою мірою абстрактності і конкретності, проте для кожного рівня розвитку науки саме ці поняття виступають основою для виведення більше приватних і похідних понять [17]. Саме тому, враховуючи особливості об'єкту та предмету дисертаційного дослідження, виконаного у площині соціальної філософії, але з використанням методологічних та методичних інструментів інших наук, автором прийняте рішення щодо операціоналізації деяких вживаних у дисертаційній роботі та безпосередньо у дослідженні понять.

Стосовно самого трактування операціоналізації існує декілька підходів. Так, Collins визначає операціоналізацію як процес визначення понять емпіричним чином з метою можливості їхнього вимірювання й проведення повторних спостережень, які були б достовірними й валідними [18, с.522].

Дещо по-іншому бачать процес операціоналізації інші автори, які розуміють під операціоналізацією специфічну наукову процедуру встановлення зв'язку концептуального апарату дослідження з його методичним інструментарієм шляхом створення системи емпіричних показників, які характеризують об'єкт вивчення [19, с.219-220]. Але найдокладніше визначення операціоналізації дає О.В. Кабища у вітчизняному довіднику під редакцією В.І. Воловича. Він вважає, і з цим слід погодитись, що операціоналізація понять включає до себе експериментальну ситуацію, вирішення якої передбачає розробку анкет, засобів фіксації даних – шкал, індексів – тобто пошук соціальних індикаторів. На думку автора, операціоналізація понять є обов'язковою умовою побудови системи соціальних показників й потребує розробки проміжної концептуальної моделі, яка складається з понять, що опосередковують зв'язок вихідних понять (таких, що вказані нами вище) з системою показників [20, с.152-154].

Слід також повністю підтримати позицію автора щодо можливості різних підходів (підкреслено мною – М.М.) при дослідженні

Максименюк М.Ю., 2013

операціоналізації понять, оскільки це значною мірою обумовлено складною природою поняття як специфічної форми відображення дійсності [21, с.154]. Справді, виходячи з аналізу протиріч, які виникають на рівні повсякденних соціальних практик у підходах основної маси пересічних громадян до таких соціально й особистісно значущих понять, як міжетнічні та міжрегіональні стосунки й похідні від них соціальні практики, уважному дослідникові доцільно визначитись з операціоналізацією цих понять через розробку адекватних методик дослідження. Отже, для того, щоб подати на загальний або науковий розсуд науково обґрунтоване пояснення етнонаціональних та регіональних відносин у контексті їх місця й ролі у розвитку поліетнічного соціуму, ми повинні починати з формулювання певною мірою абстрактних гіпотез, метою яких є передбачення наявності більш-менш тісних та усталених взаємозв'язків між змінними, які представляють поняття, за допомогою яких ми матимемо довести справедливність своїх тверджень, вірність прогнозів, дієвість рекомендацій.

Слід, однак, зауважити, що ці гіпотези повинні будуватися на вивченні практик, які відбувались у певному часово-просторовому континуумі, у яких брали участь не абстрактні гуманоїди, а конкретні люди, які знаходились у конкретних соціально-економічних умовах. Тому розрахунок та формулювання перемінних понять для кожного випадку, розробка методик кількісного представлення цих понять, щоб мати можливість сказати, наскільки підтверджуються соціологічними спостереженнями наші теоретичні передбачення, є запорукою успіху або неуспіху дослідження на його теоретичному рівні. Але у нашому випадку ми маємо певні групи перемінних, які, безумовно, варіюються (кількісно й якісно, у часі й просторі), але мають постійну якісну визначеність.

До них належать, з одного боку, різноманітні стимули до визначення свого місця у поліетнічному соціумі (самоідентифікація), чинники формування ставлень до представників інших етносів та регіонів – чинники зовнішні, зумовлені типом і станом суспільства, зовнішньо- та внутрішньополітичною ситуацією в країні, рівнем розвитку політичної сфери суспільства та таких її складових, як рівень загальної й політичної культури, стан політичної свідомості, рівень розвитку демократії тощо. Дж. Мангейм та Р. Річ наводять дуже дотепний приклад, який доцільно процитувати у повному обсязі: «...найбільш важливі поняття багатомірні в тому розумінні, що вони мають більш ніж один аспект або компонент. Із цих понять, що вводяться нами, повинні відбиватися їхня багатомірність (тобто різноманітність, відмінність), якщо ми хочемо, щоб вони були використані як індикатори концепції. Наприклад, якщо критерієм поняття "демократія" ми оберемо тільки проведення регулярних виборів, то існує ймовірність того, що ми класифікуємо як демократичні диктаторські режими, які також проводять вибори, але тільки з одним кандидатом на пост і не допускають волі висловлення думок. У такому випадку диктатуру ми будемо розглядати як західноєвропейську демократію. Щоб одержати коректний критерій того, яку націю вважати демократичною, ми, безсумнівно, маємо потребу в Етнонаціональні та регіональні відносини як рушійна сила розвитку поліетнічного соціуму

індикаторах, що відбивають всю розмаїтість цього поняття» [22, с.77]. Іншою групою перемінних слід, на нашу думку, вважати мотивації поведінки людей стосовно їхньої оцінки влади у площині етнонаціональних та регіональних відносин, сутність яких ми розглянули вище. Ось тільки один приклад, запозичений з архівів центру [23]. (Дослідження проведено в Запорізькій області (базова частина), м. Києві, АР Крим, Донецькій, Тернопільській, Волинській, Чернівецькій областях) на замовлення Всеукраїнської громадської організації ВГО «Наша Україна» (N=1200) 2. В.О. Чигрин Дослідження електорального поля Волинської, Житомирської, Запорізької областей та АР Крим, червень 2010 р. (N=2417)].

З цього прикладу (таблиця 2.2.) ми бачимо, що саме етнонаціональний та регіональний аспекти ставлення людей до влади (які недоцільно відривати один від одного), роблять ці відносини певним стимулятором розвитку кожного регіону та усіх регіонів у їх сукупній поліетнічності.

Таблиця 2 – Розподіл суджень респондентів щодо твердження: «Влада в Україні повинна належати...»

Судження респондентів досліджень	2006 р.	2010 р.
Влада повинна належати виключно центру, який акумулює кошти й розподіляє їх по регіонах	4,4	3,1
Влада повинна спиратися на взаємодію центру і регіонів, за якої дотримуються інтереси обох сторін	35,7	32,9
Влада повинна носити переважно регіональний характер, оскільки за населенням та економічною потужністю регіони різні	22,4	34,4
Центр повинен вирішувати свої проблеми, а регіони - свої, не втручаючись в справи один одного	34,6	13,5
Утруднюються відповісти, не відповіли	2,9	16,1

Зрозуміло, що тут слід враховувати джерела формування таких мотивів – загальні вони, групові чи індивідуальні. Може саме тому операціоналізація поняття етнонаціональних та регіональних відносин як рушійної сили розвитку поліетнічного соціуму, є, бодай, не найскладнішим аспектом аналізу етнорегіонального поля сучасної України й процесів, які на цьому полі відбуваються.

Таким чином, на нашу думку, процес операціоналізації понять слід розглядати не у вигляді односпрямованої прямої – від теорії до практики, від гіпотези й поняття – до вимірювання, показників та інструментів. Ми впевнені, що не меншу увагу слід приділяти зворотному процесу, який би ми назвали «концептуалізацією показників», оскільки для опрацювання етнонаціональних та регіональних відносин недостатньо елементарних коментарів певних показників. Нарешті, надійним підґрунтям операціоналізації понять й наступної концептуалізації показників, яку ми розуміємо, як узагальнення одержаних показників до рівня понять й, зрештою, певних концептів, від яких ми й починали своє дослідження, є досягнення максимальної валідності й надійності отриманих даних.

Окресливши загальні елементи впливу етнонаціональних та регіональних відносин на розвиток поліетнічного соціуму, згідно логіці та

архітектоніці наукового дослідження, доцільно опрацювати, використовуючи операціоналізацію та концептуалізацію, ті з них, які викликають найбільшу кількість протиріч та заперечень. Мова йде про механізми впливу особистісної та групової етнонаціональної та регіональної ідентичності на політичний вибір громадян України, а також про етнонаціональні та регіональні конфліктні ситуації, а саме їх моделі, стратегії і методи урегулювання в умовах сучасних цивілізаційних тенденцій.

Ці питання ми й плануємо розглянути й проаналізувати у наступних наукових дослідженнях.

Список використаної літератури:

1. Окладников А. П. Этногенез и культурогенез // Проблемы этногенеза народов Сибири и Дальнего Востока. Новосибирск, 1973. С. 5.
2. Бромлей Ю., Подольный Р. Человечество - это народы. М.: Мысль, 1990. – 101с.
3. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / Общ. ред., сост. и предисл. А.Ю. Согомонов: пер. с англ. – М.: Политиздат, 1992. – 544 с. С. 297-299.
4. Бурдьё П. Социология политики / Пьер Бурдьё ; пер. с фр., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. – М. : Socio-Logos, 1993. – 336 с. С. 80-84.
5. Геллнер Е. Нации и национализм / Е. Геллнер // Вопросы философии. – 1989. - №7. – С. 124.
6. Шульга Н. А. Этническая самоидентификация личности / Н. А.Шульга ; Ин-т социологии НАНУ. – К.: [б.и.], 1996. – 199 с.
7. Політична культура населення України. Результати соціологічних досліджень. - К.: Наукова думка, 1993.- С. 60-61.
8. Всеукраинское исследование Избирательный процесс: прогноз поведения акторов: научный отчет центра НПИ «Социо» / В. А. Чигрин. – Киев-Мелитополь, [б.и], 2006. – 105 с.
9. Золотарева Е. Региональные гонки / Е. Золотарева – Зеркало Недели. – 15.09.2001. –№36 (360). – С. 6.
10. Див. Привалів Ю.О., Сапелкін Ю.В. Тіньова економіка і корупція в Україні: сучасний стан і проблеми боротьби з ними / В кн.: Українське суспільство на порозі третього тисячоліття. К.: Ін- т соціології НАН України, 1999. - С. 189-190.
11. Арутюнян Ю.В. и др. Этносоциология. уч. пос. для ВУЗов. М., 1998. - 271 с. Источник: социологическая библиотека www.socioline.ru
12. Там само, С. 197-199.
13. В.В.Мельник [13, с. 120].
14. Крисаченко В.С. Феномен толерантності і консолідація української політичної нації // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства.- К.: Українське агенство інформації «Рада», 2008.- Том XX11.- с. 51-72.
15. Заславская Т. И. Социетальная трансформация російського суспільства : Деятельностно-структурна концепція. - М.: Справа, 2002. - 568 с.
16. Там само. - С.195.
17. Попков Ю. В., Тюгашев Е. А. Предмет этносоціології : досвід концептуалізації. Електронний ресурс. Режим доступу : http://www.isras.ru/files/File/Socis/2009-03/Popkov_Tyugashev.pdf.
18. Большой толковый социологический словарь (Collins) : в 2-х т. Т. 1 (А-О) / пер. с англ. Н. Н. Марчук. – М. : Вече, АСТ, 2001. – 544 с. – С. 522.
19. Социологический энциклопедический словарь / ред. Г. В. Осипов. – М : ИНФРА, 1998. – 488 с. - С. 219-220.
20. Социологический справочник / Под общей ред. В.И. Воловича. – К. :

Политиздат України, 1990. – 382 с. С. 152-154.

21. Там само. – С. 154.

22. Мангейм Дж. Б. Политология: Методы исследования / Дж. Б.Мангейм, Р. К. Рич. – М. : Изд-во “Весь Мир”, 1997. – 544 с. С. 77.

23. «Соціо»: В.О. Чигрин Вибір Українців (вплив соціокультурних ідентичностей), 17 квітень — 5 травень 2007 р.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Okladnikov A. P. Ethnogenesis and cultural genesis // Problems of the ethnogenesis of Siberia and the Far East peoples. Novosibirsk, 1973. p. 5.

2. Bromley, J., Podolny R. Humanity is the nations. Mysl, 1990. – 101p.

3. Sorokin P.A. An individual. Civilization. Society / Com. Ed., comp. and introduction. A. U. Sogomonov: transl. from English. - M. Politizdat, 1992. - 544 p. Pp. 297-299.

4. Bourdieu P. Social Policy / Pierre Bourdieu, trans. from fr., general editorship and introduction. N. A. Shmatko. - M.: Socio-Logos, 1993. - 336. Pp. P. 80-84.

5. E. Gellner Nations and Nationalism / E. Gellner // Problems of Philosophy. - 1989. - № 7. - P. 124.

6. Shulga N.A. Ethnic self-definition of an individual / N. A.Shulga, Institute of Sociology, National Academy of Sciences. - K.: [BI], 1996. - 199 p.

7. The political culture of the population of Ukraine. The results of sociological research. - Kyiv: Naukova Dumka, 1993. - P. 60-61.

8. All-Ukrainian research Electoral process: prediction of actors behavior: scientific report of NPI center "Socio" / V.A. Chigrin. – Kiev- Melitopol, [b.i], 2006. - 105 p.

9. Zolotarev E. Regional races / E. Zolotarev - Mirror of the Week. - 15.09.2001. - № 36 (360). - P. 6.

10. See. Privaliv Yu, Y. Sapyelkin Shadow economy and corruption in Ukraine: current situation and problems to deal with them / in the book.: Ukrainian society on the threshold of the third millennium.: Institute of Sociology of NAS of Ukraine, 1999. - P. 189-190.

11. Arutyunyan Y. V. and other. Ethnosociology. train aid for Institutions of higher learning. M., 1998. - 271 p. Source: sociological library of www.socioline.ru

12. Ibid. - P. 197-199.

13. Melnik V. V. Ethnic human existence in the terms of cultural globalization: social and philosophical analysis: Dis. for a science degree of Candidate of philosophical sciences.: spec. 09.00.04 - "Philosophical Anthropology, Philosophy of Culture" / V.V.Melnyk. - Zaporizhzhya, 2006. - 207 p. - P.120.

14. Kryshchenko V.S .The phenomenon of tolerance and consolidation of the Ukrainian political nation // Scientific Papers of the Research Institute of Ukrainian Studies. - Kyiv: Ukrainian Agency Information "Rada", 2008. - Vol XX 11. - P. 51-72.

15. Zaslavskaya T.I. Socio- étale transformation of Russian society: Activity -structural concept. - M.: Sprava, 2002. - 568 p.

16. Ibid. - P.195.

17. Popkov Yu.V., Tyugashev E.A. Ethnosociology Subject: Experience of conceptualization. Electronic resource. Mode of access: http://www.isras.ru/files/File/Socis/2009-03/Popkov_Tyugashev.pdf.

18. Great Explanatory Dictionary of Sociology (Collins): in 2 vols 1 (A-O) / transl. from English. N. N. Marchuk. - Moscow: Veche, ACT, 2001. - 544 p. - P. 522.

19. Encyclopedic Dictionary of Sociology / ed. G.V. Osipov. - Moscow: INFRA, 1998. - 488 p. - P. 219-220.

20. Sociological Directory / Ed. VI Volovich. - Kyiv: Ukraine Politizdat, 1990. - 382 p. Pp. 152-154.

21. Ibid. - P. 154.

22. Mannheim J.B. Politology: Research Methods / J. B.Mangeym, R.K. Rich. - Moscow: Publishing House of the "Ves Mir", 1997. - 544 p. Pp. 77.

23. "Socio": V.O. Chigrin Choice of Ukrainians (influence of sociocultural identities), April 17 - May 5, 2007 p.

М.Ю. МАКСИМЕНЮК

Запорожская государственная инженерная академия, Запорожье
E-mail: marina.maximenuk@gmail.com

ЭТНОНАЦИОНАЛЬНЫЕ И РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОТНОШЕНИЯ КАК ДВИЖУЩАЯ СИЛА РАЗВИТИЯ ПОЛИЭТНИЧЕСКОГО СОЦИУМА

Раскрываются направления развития этнонациональных и региональных отношений как движущей силы полиэтнического социума, показывается взаимозависимость и взаимодействие этнонациональных и межрегиональных отношений, которые накладывают отпечаток на общинно-политические процессы, в частности избирательные процессы; раскрываются примеры дисбаланса между центром и регионами, который за годы независимости Украины занял достаточно прочное отношение в системе отношений между ними; раскрывается сущность, характер и действенность этнонациональных и региональных отношений, которые в значительной мере зависят от условий формирования полиэтнического социума.

Ключевые слова: этнонациональные отношения, региональные отношения, движущая сила, полиэтничный социум, центр и регионы, общество и электорат, избирательные процессы, междуэтническая или внутриэтническая консолидация

M.Y. MAKSIMENYUK

Zaporozhye State Engineering Academy, Zaporozhye
E-mail: marina.maximenuk@gmail.com

ETHNO-NATIONAL AND REGIONAL RELATIONS AS A DRIVING FORCE OF THE MULTIETHNIC SOCIUM DEVELOPMENT

Directions of ethno-national and regional relations as a driving force of multiethnic society have been revealed, the interdependence and interaction of ethno-national and interregional relations which make impact on general political processes, particularly the electoral processes, have been shown, examples of disbalance between the center and the regions, which over the years of Ukraine's independence has taken sufficient strong relationship in the system of relations between them; the essence, the nature and effectiveness of ethno-national and regional relations, which in a great measure depend on the conditions of formation of the multi-ethnic society has been revealed.

Keywords: ethno-national relations, regional relationships, driving force, multi-ethnic socium, the center and the regions, the society and the electorate, the electoral processes, inter-ethnic or intra-ethnic consolidation.

*Стаття надійшла до редколегії 24.03.13
Прийнята до друку 27.03.13*

Рецензент: д.філософ.н.,проф. Бондаренко О.В.